

Niels Kayser Nielsen

Demos, ethnos, oikos – en nordisk historie fra mellemkrigstiden

Der hersker i dag i den løbende samfundsdebat en udpræget velvillig konsensus omkring demokratibegrebet. Det anskues positivt, og det anskues éntydigt. Demokratiet bruges som absolut referent, der altid har ret i sidste instans. Når det bringes på banen, må alt andet vige. Om demokratiet som sådant kan der i grunden ikke diskuteres. Det fungerer som et mantra, hvorom man ubesværet samler sig.

Dette kan nok give anledning til undren, for sådan har det ikke altid været. Vi skal ikke mere end en 2–3 generationer tilbage, før situationen var ganske anderledes. Det er nok værd at huske på, at selv efter demokratiets formelle indførelse i Norden efter 1. verdenskrig var der periodisk overalt i Norden stærk tvivl om det frugtbare ved demokratiet, fremført af anti-demokratiske og demokrati-skeptiske kræfter; til højre og til venstre.

Men omvendt: hvad angår éntydheden, har der tilsyneladende aldrig hersket tvivl. Her er der – uanset om demokratiet anskues positivt eller negativt – fortsat tale om en udpræget fælles opfattelse af demokratiet: at det er en møjsommeligt tilkæmpet ret, som den brede befolkning har fravristet aristokrati og samfundselite. Intet har grundlæggende ændret ved den éntydige forståelse af demokratiets væsen: at det er en herlig ret og en tilkæmpet ret.

Det er derfor nærliggende at stille sig spørgsmålet om, hvorfor demokratiet i løbet af de sidste to–tre menneskealdre påny har været i stand til at befæste sin situation så markant. Hvilke omstændigheder har givet demokratiet en så høj grad af legitimitet, at enheden af positiv opbakning og éntydhed er genetableret?

Svaret kan selvsagt findes i eksterne årsager, nærmere bestemt de dårlige erfaringer med fascisme, nazisme og kommunisme, der trådte demokratiet under fode. De sejrendes historie er den rette historie; også i dette tilfælde. Og kampen mod nazismen er ofte blevet udlagt som en kamp for demokratiet. Hvad den formodentlig også var. I det mindste hvis man med demokrati mener respekt for universalistiske principper. I så fald kan man opfatte universalisme-demokratiet som et angreb på det, der er blevet betegnet som nazismens ”orgie i partikularisme”.¹

Eksterne faktorer kan dog næppe forklare alt. Der er også interne faktorer på færde. Den gængse udlægning er, at der fundamentalt har været enighed om, at

NIELS KAYSER NIELSEN

demokrati er noget, borgerne har tilkæmpet sig; dvs. at demokrati er noget, borgerne skulle og kunne forsvare over for andre, der måtte true det. Det være sig enevælden, anti-demokratiske kræfter eller statsmagtsovergreb. Demokrati er med andre ord blevet anskuet som en ret, der må forsvares med næb og klør. Af alle – til gavn for alle. Selve demokratiets universalistiske karakter – efterhånden omfattende alle voksne samfundsborgere – betragtes i sig selv som et gode. Som det er blevet formuleret i et stort værk, skrevet af nordiske forskere, om den globale nationalisme: ”Förutsättningen för at den politiska nationen skall kunna vara demokratisk är naturligtvis lika tillgång till medborgerliga rättigheter”,² med den underforståede præmis, at dette er et resultat, der først er opnået efter en besværlig kamp.

Imidlertid kan der nok være grund til at nuancere denne kampopfattelse. Man kan nemlig for ca. halvdelen af 1900-tallets vedkommende med lige så stor rimelighed hævde, at demokratiet ikke er noget borgerne har tilkæmpet sig, men noget de har fået tildelt, og noget som de så samtidig skal gøre sig fortjent til. Dvs. at demokrati ikke er en ret, men en gave – med tilhørende pligt til at behandle denne gave ordentligt. Borgerne skal enten i taknemmelighed over de demokratiske goder eller i solidarisk ansvarlighed over for samfundet leve op til en demokratisk standard. Demokrati har således været ledsaget af dels et opdragelses- og oplysnings sigte, dels et krav om en ”rigtig” adfærd som demokratisk borger og samfundsmedlem. Demokrati er ikke kun noget, man har tilkæmpet sig, men også noget man får tildelt, og som man kontinuert skal kvalificere sig til; ikke så meget i politisk, men snarere i social og adfærdsmæssig henseende.

Det er denne kvalificering som demokrat, der her skal ses nærmere på. Nærmere bestemt er det tesen i denne artikel, at den nævnte kvalificering også betegner en overgang – der tager sin begyndelse i mellemkrigstiden – fra borgeren som producent til borgeren som konsument, og at kvalificeringen først og fremmest skal ses i lyset af ens adfærd som samfundsmæssig forbruger. Det er som forbruger, der forbruger på den rigtige måde, man finder anerkendelse i det politiske demokrati; i den nordiske samfundsmodel. Og det er kun den, der her er i søgelyset.

Demokrati i Norden har været ledsaget af dels et opdragelses- og oplysnings sigte, dels et krav om en ”rigtig” adfærd som demokratisk borger og samfundsmedlem. Demokrati er noget, som man kontinuert skal kvalificere sig til; ikke så meget i politisk, men snarere i social og adfærdsmæssig henseende. Det er grundsynspunktet i to af de bøger, der har betydet mest for den nordiske samfundsmodel, nemlig Alva og Gunnar Myrdals *Kontakt med Amerika* og Hal Kochs *Dagen og Vejen*. Begge bøger blev skrevet under 2. verdenskrig. Hal Kochs bog udkom 1942; Myrdalernes værk udkom på dansk i 1946 i en udgave, der også indeholdt andre dele end den oprindelige svenske udgave. Bøgerne er således baseret på politiske erfaringer fra det foregående tiår og visioner vedr. det kommende.

I disse værker ser man tydeligt en overgang fra borgeren som producent til

borgeren som konsument og samfundsmæssig forbruger. Derfor har en væsentlig del af det demokratiske skolingsarbejde bestået i dels at træne medborgeren som forbruger, dels at kvalificere denne forbruger. Den demokratiske borger er den, der på bedste vis kan tage fra og modtage, forbruge og tage del i det, der tilbydes fra dels markedet, dels det offentlige: stat, amt og kommune. Den nordiske demokrat har siden 1. verdenskrig været en social demokrat. I tre betydninger: dels som politisk ligeberettiget modtager af det sociale demokratis ydelser (dette vedrører – jf. artiklens titel – demos-aspektet), dels som en demokrat der opførte sig socialt i samfundet, dvs. udviste samfundssind mod andre medborgere i det folkelige fællesskab (dette vedrører ethnos-aspektet) – og endelig opførte sig socialt som privatmenneske i hjemmet og husholdningen i form af en loyal honorering af ydelserne og yderne (dette sidste vedrører oikos-aspektet).

Demokratiet i fare

Overordnet må det slås fast, at demokratiet i de nordiske lande i mellemkrigstiden grundlæggende ikke var truet. Hverken af nazisme, fascisme – eller kommunisme. Det kan der angives en række grunde til, hvor man kan hæfte sig ved i det mindste fire centrale:

For det første, at meget af den kulturelle og symbolske gods, som fascinerede så mange mennesker i mellemkrigstiden overalt i den vestlige verden, og som bevirkede at de fandt interesse i fascisme og nazisme, i Norden blev brugt af politiske grupperinger som nok stod på højre fløj, men som samtidig var pro-demokratiske og ikke-fascistiske. Disse mennesker, der i Danmark var repræsenteret af ikke mindst højskolebevægelsen, kunne i deres foredrag og politiske indlæg tiltale den usamtidige bevidsthed, som i Tyskland blev skamredet af nazisterne. At netop disse politiske grupper kunne bruge samme kulturelle og symbolske materiale som de ”rigtige” fascister og nazister, bevirkede, at dette farlige kulturgods blev neutraliseret og afvæbnet, idet det fik en salonfåhig legitimitet. Paradoksalt nok var det den omstændighed, at grundtvigianerne og fascistene langt hen talte samme symbolsprog, som forhindrede fascismen i at vinde politisk fodfæste. Pladsen var allerede optaget, men af folk med et helt andet politisk formål end at gøre Danmark fascistisk.

Det samme gjorde sig gældende i Sverige. Her var der en også grobund for en nazificering, for så vidt som den svenske bondebevægelse nok kunne føle sig fristet af racetanker (anti-semitismen var ikke stærk i Sverige, men den var dog til stede i visse højborgerlige kredse). Men faren drev over, dels fordi de mest højrerabiate svenske gårdmænd allerede var selvstændigt organiseret i Bondeförbundet, som selv sørgede for idealiseringen af bondekulturen,³ dels fordi den kulturnationale Blut-und Boden-ideologi i Sverige især var repræsenteret af Höger, hvilket i sin tur stod i vejen for en masseudbredelse. Forehavendet blev opfattet som elitært og gjorde ikke større indtryk på den menige borger.⁴

NIELS KAYSER NIELSEN

Meget af dette gælder også for det mere fascisme-potentielle politiske klima i Finland i 1920'erne og 1930'erne. Det fik givetvis stor betydning, at det var den konservative præsident Svinhufvud, der stoppede og opløste den ultra-højre Lappo-bevægelse i 1932. Hans legalistiske grundholdning, som måtte resultere i et resolut forsvar for det finske demokrati, gjorde et stærkt indtryk på de politiske kredse, der ellers følte sig fristet til at følge de voldelige Lappo-bønders dystre forehavende.⁵

For det andet må det påpeges, at de nordiske lande som helhed var stabile og solide samfund. Det skyldes først og fremmest den omstændighed, at alle de nordiske lande var præget af den stærke demokratiske tradition, som var et resultat af det "foreningsenevælde", der blev skabt i anden halvdel af 1800-tallet. Her blev folk fra barnsben skolet i demokratiske ledelsesprincipper, hvor megen potentiel utilfredshed og oprørskhed takket være dialogens elastiske membran og de praktiske opgaver, som skulle løses, blev kanaliseret ind i politisk-kulturelle baner, hvor man havde fornemmelse af indflydelse og medansvar. Det stærke fascistiske våben: at isolere og atomisere individet, havde vanskeligt ved at vinde fodfæste i samfund, der bestod af tusindvis af associationer, foreninger og forbund.

For det tredje var der i alle nordiske lande et vist samarbejde mellem land og by, mellem bønder og arbejdere: I Danmark havde der siden 1929 været en koalitionsregering mellem Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, dvs. et middelklasseparti med en udpræget konsensus-tænkning, som også repræsenterede visse landbokredse. I Sverige regerede Socialdemokratiet siden 1932 sammen med Bondepartiet, efter først at have friet til de frisindede folkepartister i årene 1929–30 i håb om et nærmere samarbejde med venstrefløjen af de borgerlige partier. I Norge skete det samme i 1935, da Arbeiderpartiet ofrede sin traditionelt markante arbejderklassepolitik og blev et landsfaderligt "nationalt ansvarligt" regeringsparti, og da Bondepartiet samtidig fik kolde fødder i forhold til et samarbejde med Quisling og blev mere tiltrukket af de realpolitiske muligheder i et samarbejde med Arbeiderpartiet.⁶ Ganske vist blev det ikke Bondepartiet, men Venstre, som indgik i de store "rødmuldsforlig" mellem arbejdere og bønder, men Bondepartiet valgte trods alt demokratiet og ikke nazismen. I Finland fik Socialdemokraterne plads i Cajander-regeringen i 1937. Her havde regeringerne med enkelte undtagelser i 1920'erne ellers været domineret af bønder og erhvervslivskredse.

Denne konsensus-politik blev sammenfattet i begrebet "Folkhemmet", der var blevet udformet allerede omkring år 1900 af den socialkonservative professor og højrepolitiker Rudolf Kjellén. Idéen hertil havde han formodentlig fra Norge, nærmere bestemt P. A. Jensens *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet* fra 1863 med dens betoning af den tætte forbindelse mellem hjem og nation centreret omkring autoritets- og lydighedsrelationer.⁷ I 1930'erne blev begrebet omfortolket i retning af en national socialdemokratisme, med vægten lagt på et socialt

demokrati, hvor det i Norge hos bl. a. folkeoplyseren Erling Kristvik i højere grad havde været konciperet som led i skabelsen af et folkeligt-kulturelt, værdiorienteret kulturelt demokrati, som nu imidlertid kom under voldsomt pres.⁸

Den svenske udgave af folkehjemsforestillingen adskilte sig i politisk og samfundsmæssig henseende ikke meget herfra. Heller ikke den levnedede megen plads til radikale løsninger på hverken højre eller venstre fløj og skabte grundlaget for en nationalisme, der som ”velfærds-nationalisme” stod i modsætning til fascisternes og nazisternes ”krigs-nationalisme”, men som samtidig havde en ny kollektivismesom omdrejningspunkt. I Sverige kunne både radikalerne som digterne ”De fem Unge”, der sluttede op om det nye, moderne socialistiske Sverige, og konservative hugaf’er som fx Sten Selander gå ind for både Stockholmsudstillingen 1930 og ”systemsolidariteten” som et grundlag for at bygge en ny slags fællesskab og solidaritet. Selander hyldede i en kantate skrevet til udstillingens åbning de nye tider på følgende vis:

”Så kan det förgångnas flöjtspel försonas
med motordån och maskinernas gny
Och dog där skönhet, som ej kunde skonans,
Få våra fabriker skapa en ny.”⁹

Selv von Heidenstam, der ellers havde været én af den svenske oscarianske nationalromantiks bannerførere helt tilbage fra 1890’erne, lod sig rive med af både jernbaner, flyvemaskiner og radio som ny-karolinske forbrødringsmekanismer. Med sin lille Fiat kunne han rejse, hvorhen han ville, og derefter vende hjem til sit elskede Övralid ved Vätterns bred, der nu fremstod for ham som verdens midtpunkt.¹⁰

Denne udviklingsoptimisme var i Sverige båret af dels de kommunikationstekniske fremskridt, dels af en stigende grad af samhørighed og arbejdsdelings-rationalitet. Tabet af Norge i 1905 kunne nu for alvor opvejes ved at ”lill-Sverige” blev tømret bedre sammen. I 1903 rullede den første svenske bil ud af Gottfried Lindströms værksted i Tidaholm, Monark-fabrikken i Varberg var begyndt at lave cykler allerede før 1. verdenskrig, og Volvo begyndte sin store bilproduktion i 1927. Samme år blev Motala-senderen oprettet. Også den bidrog til at forbinde centrum med periferi, det lokale med det nationale: totredjedele af Sveriges befolkning kunne i 1930’erne lytte til den samme nationale radiokanal. Her som andre steder indgik radioen som en væsentlig byggesten i det store nationale fællesskab; båret af universalisme-homogenitet. Radioen skabte statsborgere. Både den, bilen, cyklen og togtrafikken gjorde sit til at udvide nationen Sverige til at være andet og mere end et ”imagined community”. Nu blev den i stigende grad også et erfaret fællesskab.¹¹

Endelig må det fastholdes, at dyrkelsen af den højrepopulistiske nordiske helt – der ellers var så populær i mellemkrigstiden – aldrig fik politiske konsekvenser. Denne heltedyrkelse var opstået som en konsekvens af den opdagelse af kroppen,

der fandt sted i Norden i årene op mod 1. verdenskrig.¹² Tydeligst kom den til udtryk hos den danske gymnastikfører og ungdomsleder Niels Bukh. Som folkelig bevægelse var Niels Bukhs gymnastik stærk, men måtte omvendt også slås med et stort dilemma. På den ene side var der tale om en fascination af før-moderne kultur med en åbenlys højtideligholdelse af gamle nordiske værdier såsom ære, energi, kraft og styrke, som man kunne se den i den nordiske mytologi og i viking-euniversets myter. Denne fascination delte man med de ”rigtige” nazister.¹³ På den anden side stod en helt igennem moderne kropskultur med en tydelig desinteresse i historien, for så vidt som kroppen her blev objektiveret og de-kontekstualiseret i sin institutionalisering som ren kropslighed. Fortidsdyrkelsens retorik om den stolte og individuelle frimand stod i skærende kontrast til det moderne urbant prægede masseopbud af kroppe ved gymnastikstævner og faneindmarcher etc. Denne konflikt mellem de tradition og modernitet blev delvis løst i kulturel hen-seende, men ikke i politisk; i det mindste ikke af Niels Bukh, der mere eller mindre nødtvungent blev nødt til at nedtone sit direkte politiske budskab¹⁴ – og da slet ikke af de nordiske nazister, der altid kun udgjorde et mindretal; når der ses bort fra enkelte lokale områder med en vis succes: Skåne, hjemmetyskerne i Sønderjylland, Vestmannaøerne og Stavanger.¹⁵

Men indirekte kom den nye fascistiske og nazistiske højrepopulisme til at få en vis indflydelse, for så vidt som demokratiets frontkæmpere ikke forblev upåvirkede af den. Dels måtte man kæmpe mod den, dels kunne man tage ved lære af den. Det er hos de nordiske Socialdemokratier – og nok tydeligst i Sverige – at vi ser en politisk vellykket integration af krop, tradition og modernitet.¹⁶

Masse-politik fra højre til venstre

Ikke mindst de nordiske Socialdemokratier kunne bruge kampen mod anti-demokratiet til et forsvar for et nyt demokrati. Men samtidig var man interesseret i at trække på erfaringerne fra en række af de totalitære moderne massemobiliseringer. Flere norske historikere har citeret Håkon Lie for følgende udsagn: ”Vi fineste *Mein Kampf* for å se hvilke metoder de tyske nazistene brukte for å rive folk med sig”.¹⁷ Det danske Socialdemokratis chefideolog m. h. t. demokrati Hal Koch, hvem ingen ellers med rimelighed kan beskyldes for totalitarisme, skrev i bogen *Dagen og Vejen* fra 1942:

*”Nogle Aar tilbage opholdt jeg mig adskillige Maaneder i Italien. Nu var jeg ikke paa Forhaand sympatisk indstillet overfor Mussolinis styre, men der var eet Punkt, hvor det imponerede mig; det var naar Talen drejede sig om Ungdommens Opdragelse. Med en beundringsværdig Energi havde man taget hele dette Problem op. Og hvad man ikke har gjort i Italien, det er gjort i Tyskland og Rusland, og Arbejdet har saa vist ikke været uden Frugt. Ikke altid en Frugt, vi misunder dem, men en Frugt der ikke er til at tage fejl af”*¹⁸

Hal Koch var alt andet end fascist. Tværtimod én af et danske demokratiske folke-

styres fornemste forsvarere, men inspirationen fra totalitære styreformere, der formåede at begejstre, forandre og udvikle deres befolkninger, er ikke til at tage fejl af. De totalitære styreformers ungdomsopdragelse med dens dyrkelse af energi, offervilje og dynamik, var nok – i sin form – værd at tage ved lære af. Her er man langt fra det legalistiske rettighedsdemokrati, baseret på ”demos”-forestillinger om befolkningen som værende lig med frie og lige individer, som Hal Koch også ved flere lejligheder senere i sit politiske forfatterskab tog afstand fra som værende for minimalistisk. Om end en *conditio sine qua non*. Langt mere interesserede han sig for et ”proces-demokrati”, hvor gryden skulle holdes i kog og befolkningen mobiliseres. Ikke imod demokratiet som ved fascisme og nazisme, men for demokratiet. Men trods det var der her kortere afstand til de nye massemobiliserende højrepopulismer end til de traditionelle reaktionære, der både foragtede masser og demokrati og derfor satsede på demobilisering af masserne. Fascisterne derimod signalerede respekt for masserne og ”folket” og levede af at mobilisere nedefra; i propagandistiske forestillinger om folket som ”ethnos”, dvs. som andet og mere end enkeltindividernes sum. Snarere opfattede man (eller tilstræbte at fremstille) befolkningen som et synergetisk, organisk kulturfællesskab. Fascismen hørte grundlæggende til i en æra med demokratisk og folkelig politik, hvor folket majsommeligt havde tilkæmpet sig demokratiet og derfor ikke ville give slip på det.¹⁹

Sådan var situationen også i Norden; her var demokratiet tilkæmpet og havde, trods angreb fra højresiden, stor legitimitet. Men man havde – udover Niels Bukh og den kortlivede Lappobevægelse i Finland – ikke en politisk kultur i begyndelsen af 1930’ernes Norden, som kunne mobilisere masserne som ”folk”. Og da slet ikke i demokratisk øjemed; til et ”folkeligt” forsvar for demokrati og parlamentarisme. Det blev derfor en væsentlig opgave for demokrati-apologeterne at skabe en sådan. Det var ikke nok at slå vagt om demokratiet som formelt system. Der var også brug for en social og kulturel tilslutning. Eller sagt på en anden måde: det statsborgerlige begreb ”demos” og det kulturelt borgerlige begreb ”ethnos” måtte forenes med et tredje begreb, som man kunne kalde ”oikos” til betegnelse af den familiære opslutning bag demokratiet i hverdag og fest, som de social-liberale kræfter ivrede for. Demokratiet skulle brede sig på gader og stræder, men også nå ind i alle hjemmets porer.

På den baggrund er det nok en tanke værd, om ikke de nordiske landes moderniseringsprogrammer i sidste halvdel af 1930’erne og igen efter 1945 er vidnesbyrd om, at man ikke kun lagde afstand til fascismen og nazismen, men også tog ved lære. Det er bl.a. tesen i Mark Mazowers bog *The Dark Continent* (sv. oversættelse: *Den mörka kontinenten*), hvor han i én af bogens prægnante formuleringer slår fast, at i virkeligheden passede Det tredje Riges besættelse af kontrol og normalitet ganske godt ind i et bredere europæisk perspektiv med dyrkelse af ”social renhed”.²⁰ I første række vedrørte dette spørgsmålet om eugenik, men Mazower argumenterer videre for den normalt uhørte tanke, at dette også havde et bredere

politisk perspektiv. De fascistiske velfærdsstater lærte demokraterne, at individuel frihed ikke er nok til at sikre befolkningens loyalitet i massepolitikens æra. Masseloyaliteten måtte også sikres ved dels at slå på tromme for et organisk folkefællesskab (ethnos) med vægten lagt på tradition, sprog og kultur (i Tyskland også race), dels ved at de moderne mellemkrigsstater retfærdiggjorde deres kontrollerende indgreb i privatlivet (oikos) ved at henvise til ekspertise, professionalismisme og apolitisk kompetence.²¹

Normalt er det grundtvigianerne i Danmark og de reaktionære højskolefolk i Norge, der må stå for skud om beskyldninger om ”den brune fare”. Men måske er sagen den, at også andre, tilsyneladende mere progressive kræfter, længere til venstre på den politiske skala, indså styrken i det nye højres evne til at begejstre og i inspiration heraf mobiliserede masserne i opslutning om det nationale fællesskab, som i Norden var og forblev demokratisk, men som samtidig tog ved lære af fascismen.

Det er næppe nogen tilfældighed, at fremtrædende socialdemokrater som Håkon Lie i Norge og ægteparret Myrdal i Sverige var begejstrede tilhængere af Gallup-undersøgelser til pejling af folkestemningerne. I bogen *Kontakt med Amerika* slår sidstnævnte fast, at prøveafstemninger er et glimrende middel til at gøre demokratiet mere ”effektivt”, bl. a. hvad angår spørgsmål om socialforsorg. De kan bidrage til at sikre almenhedens interesser frem for særinteresser og medvirke til – som det hedder – en ”rensning” af partikularistiske tendenser i socialpolitikken.²² Eller rettere sagt: i ønsket om at sikre politisk legitimitet satsede man på en mobilisering af befolkningen i kombination med universelle kriterier for såvel politisk deltagelse som sociale rettigheder.²³ Ligesom Myrdal’erne drog også Håkon Lie til Amerika for at gøre sig erfaringer med, hvorledes oplysning og massepropaganda kunne forenes i en god sags tjeneste; bl.a. i form af en effektiv parti-presse.²⁴

Det udviklende demokrati

Det karakteristiske rød-muldssamarbejde, der så dagens lys i alle nordiske lande i 1930’erne, muliggjorde en drejning bort fra minimaldemokratiet med en minimalstat, der alene sikrede individets rettigheder. I stedet bevægede man sig i retning af det, David Held har kaldt det udviklende demokrati. Herved forstår han en langt højere grad af indgriben i borgernes ”oikos”-anliggender og -adfærd, hvor staten agerede enten direkte eller indirekte forsørger eller aktiv regulator og garant for social sikkerhed og tryghed. Dette udviklende demokrati bestræber sig på i en sammenhængende helhed at forene individuel tryghed med en stærk stat. Omdrejningspunktet i dette forehavende er demokratiet som en selvreferentiel størrelse, hvor demokratiet bliver et formål i sig selv.²⁵

Det gjorde sig ikke mindst gældende i Sverige. Her faldt det demokratiske gennembrud med forfatningsreformen i 1918 sammen med et vigtigt politisk

kursskifte hos det svenske Socialdemokrati, som på sin ellefte kongres i 1920 vendte sig bort fra en generel socialisering i retning af en pragmatisk politik. Det indebar, at man ikke længere opererede med stats- eller samfundsovertagelse af de privatejede produktionsmidler, men med en idé om industrielt demokrati, der som sin væsentligste pointe havde dels en fordeling af det producerede overskud, dels en bestræbelse på at højne (industri)arbejdets status. Det indebar at interessen blev rettet bort fra politiske visioner vedr. produktionen i retning af henholdsvis en teknisk-rationel produktionsøgningspolitik på kapitalistiske vilkår og en administrativ politik med fordelingsambitioner på konsumtionsområdet. Folket blev til en befolkning, der producerede flittigt og konsumerede flittigt. Den funktions-socialistiske målsætning var – ud fra et generalitetsprincip – at bistå alle borgere med sociale ydelse af høj kvalitet.²⁶ Det indebar en ændring af politikkens væsen – bort fra en position som en særlig udskilt størrelse, der var forum for en idédebat, i retning af mange forskellige slags administrative politikker: uddannelsespolitik, boligpolitik, familiepolitik, sundhedspolitik – og socialpolitik. Dvs. politikker som vedrørte ”oikos”-borgeren – og dermed fik relation til dennes livshistoriske erfaringer

Det var noget befolkningen kunne lide – og forstå – for de gamle dårlige tider levede stadig i mands minde. Eilert Sundt stødte i 1853 på en af sine talrige rejser rundt om i Norge på et ungt par, der ved deres giftermål ikke ejede andet end noget mel, som manden havde fået af sin bedstemor og som han havde båret hjem i sin hattepuld plus én træske til at spise grøden med.²⁷ Godt tyve år senere, i 1876, gik bondestudenten Arne Garborg til fods fra universitetet i Oslo tværs over Norge hjem til Jæren på Vestlandet, og selv om turen gav anledning til hjemstavnsdigting og poesi, var den alligevel betinget af fattigdom. I 1930 kunne Ivar Lo-Johansson vandre rundt på Stockholmsudstillingen og ”lade det nye tiårs sol skinne på sin isse” i sikker forvisning om, at han ville få et bedre liv end hans far, der var en fattig bonde og analfabet. Hans forfatterkollega Harry Martinson (født 1904) havde i sin barndom været udliciteret som ”sognebarn”. Da han efter seks års sømandsliv steg i land i Göteborg i 1927, var han stadig ludfattig og vandrede derefter til fods til Stockholm, hvor han først boede udenfor Skanstull i et hjemmelavet telt af sejldug og derefter, da frosten begyndte at bide, gik over til at sove i ulåste biler med det resultat, at han altid var stiv i nakken.²⁸ I Danmark har vi i Peter Riismøllers bog *Sultegrænsen* et bevis for, at de tider ikke lå langt tilbage, hvor fattigfolks børn led af vårhunger, og hvor smør på brødet ikke var et problem, men en mangelvare. Den slags mennesker kunne man godt sælge socialpolitik til; som gave – med pligter.

Overgangen til forbrugsdemokrati

Som led i dette skift fra politisk politik til socialpolitik ændrede demokratiet samtidig karakter: nu var demokratiet ikke længere en ret, men en pligt. I lyset af de

totalitære farer til både højre og venstre måtte man stå sammen om at undgå nazisme- og kommunismeflirt og om at fremme en opdragelse til demokrati. Demokrati skulle nu ikke længere dreje sig om en legalistisk styreform, baseret på folkets suverænitet, men om livsform. Som Hal Koch udtrykte det: ”Folkestyret er ikke et politisk System, men en form for menneskeligt Fællesliv”.²⁹ Det krævede imidlertid at tingene blev lagt til rette for dette fællesliv, som befandt sig i det, Hal Koch betegnede som en ”opdragelseskrise”.³⁰ Derfor skulle der opdragelse til.

Denne var kendetegnet af to væsenstræk: for det første at udgangspunktet for demokrati måtte tages i vores kropslige liv, i den omstændighed at vi alle skylder Vor Herre en død. Virkeligheden ligger ikke forude eller bagude, men her. ”Den må på en eller anden måde være præget af at vi skal dø, og den må altid have noget med medmennesket at gøre”, skrev Hal Koch i et politisk forsvar for sin højskole i Krogerup nogle år efter krigen.³¹ Denne tanke om et kropsligt demokrati er i fuldgod overensstemmelse med hans tanker i den berømte kronik ”Ordet og sværdet” fra 1945, hvor han forsvarer Sovjetunionens satsning på det, han kalder ”økonomisk demokrati”, med, at det er en nødvendig forudsætning for et politisk demokrati, at ”mennesket får en ordentlig føde, har sunde boliger, klæder på kroppen og økonomisk tryghed”.³² Det er tydeligvis ”oikos”-borgeren, han her har i tankerne.

For det andet i tanken om, at demokratiet var i bestandig udvikling. I *Dagen og Vejen* hedder det: ”Grundtanken i det hele er jo netop den, at ingen af os har *Ret*”.³³ Dette lidt kryptiske udsagn skal formodentlig forstås på den måde, at vi som et mindstemål nok har rettigheder, men (endnu) ikke patent på sandheden. Det er en grundtanke, der er væsensbeslægtet med den Hågerstand’ske samfundsfilosofi, der fik afgørende indflydelse på Myrdal’erne i Sverige og deres samfundseniørkunst. Som Staffan Källström har pointeret, lå denne pragmatiske og værdinihilistiske samfundsfilosofi milevidt fra fx den finske formalistiske og legalistiske 1800tals-tradition, som Axel Hågerström nok kendte, men også tog afstand fra.³⁴ Trods sit senere noget blakkede ry var Hågerström en ultramoderne samfundstænk og demokratiforfægter, der på et meget tidligt tidspunkt indså nødvendigheden af overgangen til et nyt demokratisyn.

Dette samfundssyn blev via Myrdal’erne til realpolitik. I deres opfattelse, som i Hal Kochs, var det offentliges pligt til at varetage befolkningens tarv og tilsvarende afkræve et demokratisk sindelag og en demokratisk adfærd centralt. I deres bog om USA’s forandring under New Deal skriver de (i dansk oversættelse):

*”Man har akcepteret, at det Offentlige ikke blot optræder som finansiel Mellemand, men også omlægger og i mange Tilfælde organiserer baade Forbrug og Produktion.”*³⁵

I det hele taget er det interessant at anskue Myrdalerne som et konglomerat af en ny radikal amerikansk vision om et mere socialt ansvarligt demokrati og en patriarkalsk statsorganiseret befolkningsomsorg. Grundtanken hos dem var at gøre demokratiet mere ”effektivt”, baseret på såvel værdirationelle som målrationelle

retningslinjer, hvor det formålsrettede er det værdifulde, og det værdifulde er nyttigt.

Af den grund blev mødet med USA en åbenbaring. Her mødte man kolleger, der gjorde gældende, at miljø, opdragelse og pædagogik er alfa og omega. I erkendelse af, at tilværelsen og samfundet er mulig at styre og kontrollere, hvis man arbejder visionært og resultatorienteret, blev Myrdal'erne inspireret til "folkeuddannelse" som tidens løsen; dvs. ikke folkeoplysning som i 1800-tallets nationale vækkelses- eller refleksivitetsudgave, men som et stort anlagt social ingeniørskunst-arbejde. Myrdalerne lægger i deres bog *Kontakt med Amerika* ikke skjul på, hvorfor de er så begejstrede for gallupundersøgelser: metoden hviler på et eksakt videnskabeligt grundlag og er funktionsduelig og nem.³⁶

Myrdalerne beskriver også med begejstring, hvorledes depressionen gav det amerikanske skolevæsen anledning til at slå et slag for at kombinere samfundssind med hjemlig lykke og en sund og funktionsduelig krop. Helt ned i sjette klasse, skriver de, lod man børnene beskæftige sig med, hvorledes man kunne planlægge og tilberede mad for depressionsbudgetter. Det hedder herom, at det i vid udstrækning var børnene, der formidlede disse oplysninger til forældrene.³⁷

*"Og endnu mere sikkert vil disse Børn, som i den næste Generation skal opbygge Hjemmene, være klar over hvad Helbred og Lykke og en forstandig Anvendelse af Indtægterne har at gøre med hinanden."*³⁸

"Hjemmets behov" – fra tomater til huse, fra linned til seksualitet – skulle forbinde samfund og individ; under ledelse af videnskabelige eksperter og velmenende administratorer og politikere blev ikke mindst husmoderen en agent i skabelsen af det nye sociale og demokratiske menneske.³⁹ Denne opmærksomhed på hjemmet delte man med fascismen. Den fik i 1946 Arbeiderpartiet i Norge til at vedtage en lov om kontant udbetaling af børnepenge til alle børnefamilier. Den var stort set identisk med en lov, som Quisling havde trumfet igennem i 1944, og som Arbeiderpartiet i første omgang havde tilbagekaldt, da de igen kom til magten i 1945.

Vitaminer, ferie og lyse boliger

I denne udvikling fra demokrati som ret til demokrati som pligt blev Sverige foregangslandet. Intetsteds sås tydeligere det afgørende skift, hvor statsmagten som demokratiets repræsentant gik i gang med en bestræbelse på at ændre befolkningens bevidsthed, vaner og adfærd. Til det formål kastede man sig for første gang nu også over en omfattende regulering af befolkningens forbrug – ikke kun i den snævre betydning af borgeren som konsument, men også i betydningen af tilskud, støttegarantier og sikkerhedsforanstaltninger. Befolkningen skulle opdrages til at træffe rationelle konsumvalg, baseret på normative standarder, der angav den rette målestok for det fornuftige konsumvalg. Det var ad den vej, man ville skabe den forbrugende demokrat og dermed sikre demokratiet. Ideen var, som Henrik Berggren har vist i sin undersøgelse af Sveriges Socialdemokratiske Ungdom, at man

NIELS KAYSER NIELSEN

ville udvikle det samfundsmæssige masse-kollektiv fra en lavere, ubevidst form til et højere, organiseret stade, hvor de gruppedynamiske kræfter blev forenet med det individuelle ansvar.⁴⁰

Til det formål satsede den socialdemokratiske regimetype på en universalistisk socialpolitik, der skulle supplere forsikringsprincippet med dets godtgørelse efter indkomst med et system, hvor alle blev stillet lige. Det skete ud fra præmissen, at statsmagten havde et overgribende ansvar for hele befolkningens velfærd. I lyset heraf satsede man så også på brede socialpolitiske initiativer, der omfattede både en arbejdsmarkedspolitik, et boligprogram, en aktiv fritidspolitik og en statslig sundhedspolitik. Det gjorde det samtidig muligt at sende kvinderne på arbejdsmarkedet.⁴¹ Som modydelse for deres samfundsmæssige produktionsbidrag dukkede der reproduktionssikrende foranstaltninger op. De strakte sig fra tilbud om kommunal børnepasning til indretning af kollektive vaskerier, enten på andelsbasis og/eller med statsstøtte fra den offentlige sektor eller drevet som en regulær kommunal virksomhed.⁴²

Til gengæld blev dette forbrugsdemokrati også mødt med et omfattende sæt af krav om adfærdsregulering, selvdisciplin og demokratisk omtanke. Ikke kun på arbejdsmarkedet, men nok så meget derhjemme. Man kunne af den anledning også tale om domicil-demokratiet. Det var med andre ord i hjemmet som forbruger, man skulle opføre sig demokratisk. I forbindelse med folketællingen 1935–36 undersøgte man boligforholdene i hundrede landkommuner og kunne her konstatere, at 80 pct. af disse savnede indlagt vand, afløb og elektricitet. Det foranledigede krav om boligforbedringer for samfundets svageste, men gav også indblik i hvorledes denne landbefolkning så på sit liv: man konstaterede nemlig at de prioriterede produktionen og gårdsdriften højere end husholdningen og hjemmet. Landbrugerne tilhørte udpræget den produktive æra, medens det, der lå uden for arbejdet, var at betragte som en biting.

I erkendelse heraf gik man så fra regering og rigsdag et skridt videre: det var ikke nok at se på borgeren som producent; der skulle også rettes søgelys på borgeren som konsument. Nu blev det ikke længere de dårligst stillede, som kom i fokus, med henblik på en slags reparationsarbejde, men befolkningen som helhed. Og vel at mærke ikke så meget med henblik på infrastrukturelle og produktivistiske udbedringer, men med henblik på det, vi i dag ville kalde livsstil. Det var ikke hygiejnen i fysisk forstand, men det socialhygiejniske og adfærdsmæssige aspekt, der kom i højsædet.

I tråd hermed gennemførte man så i Sverige i 1930'erne og 1940'erne tre store boligvaneundersøgelser for at kortlægge, hvorledes den svenske befolkning indrettede sin bolig. Det skete i håb om på baggrund af sikker viden om de forkerte vaner at fremme en rationel, tidsvarende og demokratisk løsning på boligproblemerne. Familiens adfærd i hjemmet skulle reformeres for at give såvel forældre som børn forudsætninger for at kunne formes til demokratiske og samfundsen-

gerede individer.⁴³ Boligen måtte således gerne invitere til erotisk frisind og sanselighed – man var midt i bekymringen for de faldende fødselstal – så at man, som det hed i den første af boligundersøgelserne, kunne fortsætte med at lege lidt, også selv om ungdomserotikkens stimulans er forbi.⁴⁴ Til det formål kortlagde man minutiøst, hvor i boligen svenskerne sov og spiste. Den kropslige orientering var udtalt. Hjemmet blev, som Yvonne Hirdman så grundigt har påvist, både mål og middel for reformerne.⁴⁵ Familiens konsumtion skulle styres, kontrolleres og forbedres, både for at man kunne tage aktivt del i samfundet, men også for at man kunne befinde sig godt i hjemmet: forbrugets omdrejningspunkt. Som det er blevet formuleret, var der næppe noget initiativ inden for mellemkrigstidens politiske områder, der kom så tæt på folks privatliv, som netop denne boligpolitik.⁴⁶ Ikke kun boligen som sådan, men også vaskemuligheder, tandbørstning og udluftning blev en del af en funktionel planløsning. Men hjemmet kunne ikke stå alene. Det drejede sig også om de konsumtive muligheder uden for hjemmet.

Forum for formidling af hjem og samfund blev nu i mangt og meget fritidskulturen. Bilen og campingkulturen blev nu hilst velkommen som demokratiske former for rekreation og fornøjelse.⁴⁷ Begge dele bandt familiefaderen til resten af familien og gjorde det muligt for hele familien i fællesskab at drage ud i naturen for at realisere de energireserver, der inkarnerede det nye pligt-demokrati med dens kropsdyrkelse, mobilisering og lyst til at prøve nyt.⁴⁸ På den store fritidsudstilling i Ystad i 1936 – sandsynligvis verdens første – kunne man i øvrigt se, hvordan man skulle bære sig ad med at holde demokratisk ferie. Og ville man handle og behandles demokratisk kunne man købe ind i Epa eller Tempo med deres standardpriser.⁴⁹ I 1930 åbnede det første Epa med masseprodukter og standardvarer sin døre i Örebro. To år senere kom Tempo til. Det blev snart efterfulgt af flere Epa'er rundt om i Sverige, og så kunne man følge op med enhedspriser: en vare kostede det samme i alle Epa'erne og Tempo'erne. Den moderne masseforbruger var klar til at træde ind på scenen; i varehuse der var ens for alle. Lysten til forbrug blev homogeniseret og universalistisk.

Den demokratiske fritid som led i en forbrugsregulerende socialpolitik gjorde sig også gældende i Danmark. Her blev Dansk Folkeferie oprettet i 1938 med det formål at ”tilvejebringe de fornødne Kontorer for Tilrettelæggelse af Ferierejser, Landophold o.s.v. for den brede Befolkning”,⁵⁰ og straks efter ferielovens ikrafttræden samme år blev der nedsat et udvalg, der fik til opgave at udrede mulighederne for en systematisk udnyttelse af ferien. Karakteristisk for dette udvalgs arbejde var, at man hæftede sig ved mulighederne for organisering af billige ferieophold – til standardpris – for ”Byernes Arbejdere med Familie i danske Bondehjem og for Landbefolkningen i danske Byarbejderhjem”.⁵¹ Land og by skulle tømres sammen i form af et rød-muldssamarbejde på græsrodsniveau. Også ferien skulle være rammen om en Danmark for folket-politik. Med en kraftig centrering om hjem og familie var der også her tale om et domicil-demokrati, der betonedede an-

svar, lov og orden. Om adfærden i forbindelse med lejrLiv hedder det i paragraf 10: "Alle almindelige Ordensregler paa Stedet saavel som enhver Ordre eller Henstilling fra Ejeren eller denne Repræsentant skal ubetinget efterkommes".⁵²

Det ansvarlige og opdragende domicil-demokrati viste sig også på andre fritidsområder. I antologien "*Kulturen for Folket*, som Arbejdernes Oplysningsforbund udsendte i 1938, hedder det om radio-mediet, at der i de 14–15 år, radioen har udsendt musik, er sket en højnelse og udvikling af musikforståelsen. Uviljen mod "opus-musik" er langt mindre end tidligere, og begrebet "populær musik" har fået et bredere indhold.⁵³ Det hedder om radioen, at den er "Hjemmenes Teater", og at her mødes "By og Land, fattig og rig, Konservativ og Socialist". Endvidere gives der udtryk for, at det hjemmeliv, som ellers nok kunne være truet af samfundsudviklingen, her har fået en kærkommen saltvandsindsprøjtning.⁵⁴ Det konkluderes, at radioen har været med til at nedbryde klasseskellene, og at den er én af de vigtigste faktorer i kampen for mere "Folke-Lighed". Til gengæld skulle man så også udvikle sin gode smag og gøre sin pligt. Om ferien hedder det i en tilsvarende publikation:

*"Ferie med løn er ikke blot en ret, men påhviler arbejderen som en pligt at modtage, da ferieloven også har arbejderbeskyttelsesmæssig karakter. Den ferieberettigede er således forpligtet til at holde ferie i det antal dage, ferieretten omfatter."*⁵⁵

Her er det ikke længere en ret, men en pligt at tage del i det demokrati, Hal Koch opfattede som et økonomisk demokrati. I Sverige hed det som led i begrundelsen for ferieloven af 1938, at man med den ville "utplåna ett klassmärke". Det skete ved hjælp af en argumentation, der drejede sig om lige dele beskyttelse og social udjævning ved hjælp af socialpolitik. Folkhemmet skulle være borgernes, ligesom borgerne skulle være Folkhemmets.⁵⁶

Men også i det nyeste af de nordiske demokratier, Finland, nød tanken om fremme af et adfærds- og smagsdemokrati med bastion i hjemmet fremme. Om end med en vis forsinkelse. 1930'erne havde været vidne til en vis vækst i produktionen af de "nysaglige", masseproducerede møbler, men det var først i efterkrigstiden, da idealismen blev forvandlet til kommerciel virkelighed, at reformeringen af det finske hjem tog fart. Det første specialtidsskrift på området, *Kaunis koti*, dvs. "Det smukke hjem", begyndte at udkomme i 1948, men vi skal helt frem til slutningen af 1950'erne før det endelige gennembrud skete. I 1963 skrev redaktøren af *Kaunis koti*: "Men vi behöver också en allmän uppfostran och utveckling af smaken".⁵⁷ Pligten til at lægge sig efter den rette adfærd kan knap nok udtales tydeligere. Det ligger på linje med et tidligt forbrugsdemokratisk synspunkt fra Finland i 1930'erne: "Till demokratins natur hör att bildningen sprids, inte att den lyfts till höjdarna".⁵⁸

Som led i denne horisontal-demokratiske bestræbelse fremlagde den finske regering, ledet af socialdemokraten K.A. Fagerholm, i 1949 de såkaldte Arava-love, hvis hensigt var at skaffe billige boliger til befolkningen. Det skulle ske ved billige

statslån til enten boligforeninger eller private med en rente på 1 pct. – dog med mulighed for renteforhøjelse, hvis man senere blev bedret stillet. Størrelsen på boligen måtte ikke overstige 100 kvadratmeter.⁵⁹ Resultatet heraf var en række nye parcelhuse og højhuse i byernes forstæder beboet af faglærte arbejdere og lavere funktionærer, der her gjorde klar til – som ligeværdige medborgere – at tage del i konsum-demokratiet. Alene i Åbo blev der i løbet af 1950'erne opført ca. 14.000 nye boliger med Aravalån.⁶⁰ Mange af dem var toværelseslejligheder, men var derudover kendetegnet ved at have standardiserede døre, garderober og køkkenindretning. Store vinduer og glaspartier med et maksimalt lysindtag bidrog til indtrykket af en moderne og funktionel boligtype.

I Norge slog de forbrugsdemokratiske bestræbelser bl.a. igennem på kost- og ernæringsområdet; det blev lanceret som del af en ny social standard, der både var norsk og social. Overordnet var det rodfæstet i Arbeiderpartiets langtidspolprogram fra 1933, der dels satsede på en stærkere stat, dels satsede på at øge produktionen for hjemmemarkedet, dvs. et øget nationalt konsum. Norske varer skulle have fortrin i forbruget, for ad den vej at øge beskæftigelsen og dermed den enkelte og samfundets velstand. I tilnytning hertil skete der også, som Anna-Lise Seip har vist, et skift i den norske debat fra fokus på produktion til fokus på forbrug og livsbetingelser. Det medførte et andet skift: fra udelukkende at have haft omsorg for samfundets svageste, satsede man på mere universalistiske løsninger i retning af en samlet social velfærd.⁶¹ Det kom tydeligt til udtryk på skolebespisningsområdet.

Tanken med denne ordning var i begyndelsen at sørge for tilstrækkelig føde for de fattige familiers børn. Men med udviklingen af den særlige "Oslo-morgenmad", som professor i hygiejne Carl Schiøtz forestod, ændredes tingene. I stedet for at få tilbudt et varmt måltid mad midt på dagen, fik Oslo-skolebørnene nu et morgenmåltid bestående af mælk, brød, frugt og grøntsage inden skoledagens begyndelse. Man ville fremme gode ernæringsvaner og give den rigtige føde. Hvor det før blev anset for tilstrækkeligt at have kalorier nok i rent kvantitativ henseende blev målet nu, at føden skulle have den rette sammensætning, ikke mindst i henseende til vitaminer.⁶²

Det socialistiske Lægeselskab med rod i Arbeiderpartiet, ledet af racehygiejnikerne Karl Evang og Otto Galtung Hansen, gjorde i 1937 opmærksom på, at det også ud fra en samfundsbetragtning var mere effektivt at sørge for en generel sundhedspolitik med en generel højnelse af ernæringsstandarden end at satse på de mindst bemidlede som målgruppe. Dels var dette dyrt, dels var effekten ringe. Arbeiderpartiet var blevet moderne og tog, som i både Sverige og Danmark, gerne eksperter og videnskaber med på råd i bestræbelsen på at løse, som det hed, "et frit demokratis problem, dvs. kombinere social, teknisk og økonomisk planlægning med menneskelig frihed".⁶³ Ganske vist blev de unge socialistiske læger mødt med kraftig modstand fra deres konservative kolleger i *Det Norske Medicinske Selskab*, men de havde både tidsånden og regeringspartierne som medbør. Det blev opfattet

NIELS KAYSER NIELSEN

som en både national og demokratisk god gerning at spise meget – og sundt. At være en national demokrat var ensbetydende med at være folkeligt sammenspist.

Afslutning

Imidlertid må man ikke glemme, at Myrdalerne ikke var politiske analfabeter, da de kom til USA. Gunnar Myrdal havde i sin studietid stiftet bekendtskab med Rudolf Kjelléns patriotiske og statskonservative tanker om, at individet måtte underordne sig staten og kollektivet i nationens navn.⁶⁴ Det foranledigede allerede i 1920'erne Myrdal til at indse, at Højres traditionelle overklassekarakter måtte erstattes af en politisk bevægelse, der under bibeholdelse af en elitær omsorg for befolkningen henvendte sig til masserne, herunder ikke mindst kvinderne. Myrdalernes epokegørende opdagelse var da at forene amerikansk teknologiseret politik med svensk bondepatriarkalisme. I *Kontakt til Amerika* skriver de, at udgangspunktet må være den "gamle bondedemokratiske Idé, at det helt almindelige Menneske begriber og behersker Politik".⁶⁵ Med den vigtige tilføjelse, at en sådan form for demokrati måtte udvikles, og at alle ikke kan "gaa rundt og bestemme alt i Samfundet". Befolkningen måtte både høres og uddannes – og have dygtige ledere. Lydhørhed og vision skulle gå hånd i hånd – i erkendelse af at målet lå et sted forude i det "lykkelige, dvs. fornuftige samfund".

Denne kombination af moderne massepolitik og konservativ befolkningsomsorg var ikke kun et svensk fænomen. Som Rune Slagstad har gjort opmærksom på, var også situationen i Norge den, at paternalistiske strømme fra embedsmandsstaten og Venstrestaten flød sammen med socialistisk paternalisme.⁶⁶

I Danmark var Hal Koch inde på lignende tanker som Myrdal'erne. Han tog kraftigt afstand fra tanken om, at flertallet har ret.⁶⁷ I det hele taget handlede demokrati, ifølge ham, ikke om ret, men om samtale og fordele med henblik på at opnå en videreudvikling af mennesket. "Menneske er ikke noget, man uden videre er, det er noget man bliver..."⁶⁸ Til det formål var det nødvendigt ikke kun at samtale og diskutere. Der skulle også foretages indgreb. "Det nytter ikke at blive så åndelig, at man fornægter, at det først og fremmest er de økonomiske forhold, som bestemmer samfundet", skrev han i en kronik i *Berlingske Tidende* i 1945.⁶⁹

Denne materialistiske opfattelse var led i en generel biologisering af samfundet i mellemkrigsårene, hvor menneskets kødelige tarv blev stadigt mere relevant som politisk ledestjerne og kriterium for politiske indgreb. Samfundsborgeren fremstod som et naturalistisk menneske, der både skulle nyde godt af en medicinsk legitimeret socialhygiejne og en socialpolitisk omsorg for menneskenes kroppe i deres hverdagsliv. Set i lyset heraf var det i fuldgod overensstemmelse med Hal Kochs tanker og med den socialpolitiske drejning i de øvrige nordiske lande (jf. ovenfor), at der nu i stigende grad blev sat lighedstegn mellem demokrati, krop og velfærd.⁷⁰

Eller sagt på en anden måde: det var ikke nok at redde demokratiet som poli-

tisk system. Man måtte også sikre, at borgerne ville demokratiet. Den overordnede målsætning for det nye masse-demokratiske forehavende var via opdragelse, oplysning og dialog – ikke via vold og undertrykkelse som i fascismen og nazismen – at lade den enkelte borger tage fysisk-kropslig del i en kollektiv forpligtelse og at gøre ham/hende medansvarlig for de mål, man stræbte efter. Disse mål tog udgangspunkt i opfyldelsen af menneskelige behov, som det nu blev en universalistisk pligt at værne om og dække. Og disse menneskelige behov skulle først og fremmest dækkes i hjemmet, der blev omdrejningspunktet for forbindelsen mellem samfund og individ. Demokratiet blev et ”oikos-demokrati”.

Perspektivering

I den af Peter Aronsson redigerede antologi *Makten över minnet* (udkom 2000) har Stefan Nordqvist skrevet en højst interessant artikel. Ganske vist er han ude i et andet ærinde, men har gør sig samtidig nogle overvejelser over den debat om velfærdsstatens forhistorie og arv, der har stået så stærkt i Sverige op igennem 1990'erne, og som denne artikel selvsagt også refererer til.

Nordqvist skelner her fortjenstfuldt mellem to positioner. På den ene side en anskuelse, repræsenteret af især Yvonne Hirdman og Jan-Olof Nilsson, der dels betoner det nyskabende og ”kulturradikale” i Myrdal’ernes forehavende, dels deres magtinteresse og ideologisk-principielle forsvar for ”folkhemmet”. På den anden side en anskuelse, der kommer til udtryk i Bo Stråth og Øystein Sørensens antologi *The Cultural Construction of Norden*, hvor man også kunne tilføje Göran Bexell og Henrik Stenius’ antologi *Värdetraditioner i Norden*; begge værker fra 1997. Her peger de respektive bidragydere dels på den forvaltningsmæssige kontinuitet tilbage til sockenstämmorna, dels den protestantiske arv; hvor begge strømninger sammenfattes i en pragmatisme, der hævdes at stå i modsætning til den mere principiele og teknokratisk-kontrollerende modernisering.⁷¹

Hvor nyttig en sådan sondring end er, lader den dog en del tilbage at ønske. Nordqvist er da også selv på sporet heraf, idet han påpeger, at der ikke behøver at være et modsætningsforhold mellem de to ansuelser. De politiske utopier behøver ikke nødvendigvis at stå i modsætning til traditionelle værdier. Dette er sagens kerne. Som Øystein Sørensen har vist for Norges vedkommende, var Venstrestaten langt mindre omstyrtende i forhold til embedsmandsstaten, end normalt antaget. Sigtet var nok så statsborgerligt som folkeligt oppositionelt,⁷² ligesom Venstres indflydelse i Nygårdsvold-regeringen i Norge i 1930'erne var ganske betydelig.⁷³ Tilsvarende er det epokegørende nye i Socialdemokratiets velfærdspolitik for Danmarks vedkommende blevet anfægtet af Peter Baldwin, som i stedet har peget på Venstres sociallovgivningskompleks i 1890'erne som det egentlige afsæt.⁷⁴ I forlængelse heraf har Tim Knudsen i kraft af en mere statscentreret tilgang end Baldwins aktørperspektiv yderligere kunnet tilbagedatere befolkningsomsorgen.⁷⁵

NIELS KAYSER NIELSEN

I denne artikel er for Sveriges del peget dels på Myrdal'ernes Kjellén-arv som en generel befolkningspolitisk paternalisme, dels på den teknokratiske USA-inspiration – ligesom der i det hele taget for Nordens vedkommende er henvist til den fascistiske indflydelse på den førte politik; de fascistiske på én gang restaurative og moderne utopier med deres massemobilisering udfordrede og inspirerede de nordiske midterpartier – med Socialdemokratierne som primus motorer – til at reagere. Rationalisme og romantik, universalisme og partikularisme blev sammenføjet i en centrering omkring et nyt demokrati-begreb, der på én gang kontrollerende og appellerende koncentrerede sig omkring hjemmet og de kropslige behov som demokratiets arnested.

Noter

- 1 Liedman, Sven-Eric: *I skyggen af fremtiden. Modernitetens idéhistorie*. København: Gad 2000, s. 192.
- 2 Hettne, Björn, Sverker Sörlin og Uffe Østergård 1998: *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*. Stockholm: SNS 1998, s. 13.
- 3 Torstendahl, Rolf 1969: *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom Högeren och Bondepartierna 1918–1934*. Studia historica uppsaliensia 29. Stockholm: Svenska Bokförlaget, s. 209 f.
- 4 Lindström, Ulf 1985: *Fascism in Scandinavia 1920–1940*. Stockholm: Almqvist och Wiksell International 1985, s. 59.
- 5 Vares, Vesa 1999: "Saken är i sig själv enkel". P. E. Svinhufvud och hans anhängares legalistiska politik och politiska legalism, in: *Historisk Tidskrift för Finland* 1999: 4.
- 6 Blom, Ida: Bønder og blokkforhandlinger 1933–1936, in: *Historisk Tidskrift – Norge*, bd. 51 (1972)
- 7 Thorkildsen, Dag: En nasjonal og moderne utdanning, in: Øystein Sørensen (red.): *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Gyldendal Ad Notam.
- 8 Slagstad, Rune: *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax 1998, s. 99 ff.
- 9 Her citeret fra Ingvar Holm: *Harry Martinson. Myter, målninger, motiv*. Stockholm: Aldus/Bonniers 1965, s. 13.
- 10 Kylhammar, Martin: *Frejdiga framstegsmän och visionära världsmedborgare. Epokskiftet 20-tal–30-tal genom fem unga och Lubbe Nordström*. Stockholm: Akademija 1994, s. 29
- 11 Frykman, Jonas 1993: Nationella ord och handlingar, in: Billy Ehn, Jonas Frykman og Orvar Löfgren: *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och kultur; Eriksen, Anne 1997: Norge – en naturlig historie, in: *Historisk Tidskrift – Norge*, vol. 76 (1997); Kayser Nielsen, Niels 1997: Movement, Landscape and Sport. Comparative Aspects of Nordic Nationalism between the Wars, in: *Ethnologia Scandinavica* 1997.
- 12 Kayser Nielsen, Niels: Maleriet og den ny krop – fire nordiske kunstnere, in: *Idræthistorisk Årbog* 1999. Odense: Odense Universitetsforlag 2000.
- 13 Lauridsen, John T: "Nu gjalder Luren". Fortiden i DNSAPs tjeneste, in: *Fund og forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger* bd. 32 (1993).

DEMOS, ETHNOS, OIKOS – EN NORDISK HISTORIE FRA MELLEMKRIGSTIDEN

- 14 Kayser Nielsen, Niels: The Cult of the Nordic Superman – Between the Pre-Modern and the Modern, in: *The Sports Historian*, vol. 19: 1 (1999); Bonde, Hans: *Niels Bukh. En politisk-ideologisk biografi*. København: Museum Tusulanum 2001.
- 15 Gustafsson, Harald: *Nordens historia. En europeisk region under 1200 år*. Lund: Studentlitteratur 1997, s. 232.
- 16 Arvidsson, Håkan, Lennart Berntsson og Lars Dencik: *Modernisering och välfärd – om stat, individ och civilt samhälle i Sverige*. Stockholm: City University Press 1994, s. 140 ff.
- 17 Pryser, Tore: Klassen og nasjonen 1935–1946, in: Edvard Bull m. fl. (red.): *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* bd. 4. Oslo: Tiden Norsk Forlag 1988, s. 162; Slagstad, Rune: *De nasjonale strategier*. Oslo: Pax 1998, s. 346.
- 18 Koch, Hal: *Dagen og Vejen*. København: Westermann 1942, s. 44.
- 19 Hobsbawm, Eric 1997: *Ekstremernes århundrede. Verdens historie 1914–94*. København: Samleren 1997, s. 131 ff.
- 20 Mazower, Mark 1999: *Den mørke kontinenten. Europas nittonhundratall*. Göteborg: Daidalos 1999, s. 110.
- 21 Ibid, s. 97
- 22 Myrdal, Alva og Gunnar Myrdal: *Kontakt med Amerika*. København: Athenæum 1946, s. 60ff.
- 23 Hettne, Björn, Sverker Sörlin og Uffe Østergård: *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*. Stockholm: SNS 1998, s. 56.
- 24 Slagstad, Rune: *De nasjonale strategier*. Oslo: Pax 1998, s. 347 ff.
- 25 Held, David: *Demokratimodeller. Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*. Göteborg: Daidalos 1999, s. 149.
- 26 Andersson, Bengt-Olof: *Den svenska modellens tredje kompromis*. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs Universitet 79. Göteborg 2000, s. 19.
- 27 Stenseth, Bodil: *Eilert Sundt og det Norge han fant*. Oslo: Gyldendal 2000, s. 147 f.
- 28 Holm, Ingvar: *Harry Martinson. Myter, målningar, motiu*. Stockholm: Aldus/Bonniers 1965, s. 26.
- 29 Koch, Hal: *Dagen og Vejen*. København: Westermann 1942, s. 42.
- 30 Ibid, s. 41.
- 31 Koch, Bodil: *Hal Koch*. Et udvalg ved Bodil Koch i samråd med Per Salomonsen og K. E. Bugge. København: Gyldendal 1963, s. 57 ff.
- 32 Ibid, s. 21f.
- 33 Koch, Hal: *Dagen og Vejen*. København: Westermann 1942, s. 25.
- 34 Källström, Staffan: Filosofi och politik: Axel Hägerström och samhällsdebatten, in: Göran Bexell og Henrik Stenius (red.): *Värdetraditioner i nordiskt perspektiv*. Lund: Lund University Press 1997, s. 153 f.
- 35 Myrdal, Alva og Gunnar Myrdal: *Kontakt med Amerika*. København: Athenæum 1946, s. 172.
- 36 Ibid, 56 ff.
- 37 Ibid, s. 105.
- 38 Ibid, s. 105.
- 39 Hirdman, Yvonne: "Social Planning under Rational Control". *Social Engineering in Swe-*

NIELS KAYSER NIELSEN

- den in the 1930s and 1940s, in: Pauli Kettunen og Hanna Eskola (red.): *Models, Modernity and the Myrdals*. Helsingfors: Renvall Institute Publications 8. Helsingfors 1997, s. 76.
- 40 Berggren, Henrik: *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939*. Stockholm: Tidens förlag 1995, s. 195.
- 41 Sommestad, Lena: Privat eller offentlig välfärd? Ett genusperspektiv på välfärdsstaternas historiska formering, in: *Historisk Tidskrift – Sverige* 1994: 4.
- 42 Rosén, Ulla: Tvätterskan, tvättmaskinen och folkhemmet. Om tvätt som kvinnoarbete och tvättningens mekanisering, in: *Historisk Tidskrift – Sverige* 1993: 2.
- 43 Göransdotter, Maria: Möbleringsfrågan: Om synen på heminredning i 1930- och 1940-talens bostadsvaneundersökningar, in: *Historisk Tidskrift – Sverige* 1999: 3, s. 451.
- 44 Her cit. fra ibid, s. 457.
- 45 Hirdman, Yvonne: *Att lägga livet tillrätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm. 1989, s. 195.
- 46 Hansen, Kjell: *Välfärdens motsträviga utkant. Lokal praktik och statlig styrning i efterkrigstidens nordsvenska inland*. Lund: Historiska media 1998, s. 116.
- 47 Söderberg, Johan: Konsumtion, kön och preferencer i Sverige 1920–1965, in: Johan Söderberg og Lars Magnusson (red.): *Kultur och konsumtion i Norden 1750–1950*. Helsingfors: FHS 1997, s. 211.
- 48 Frykman, Jonas: Nationella ord och handlingar, in: Billy Ehn, Jonas Frykman og Orvar Löfgren: *Försvenskningen af Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och kultur 1993, s. 161 ff.
- 49 Fredriksson, Cecilia: *Ett paradisk för alla. Epa mellan folkhem och förförelse*. Nordiska museets handlingar 127. Stockholm: Nordiska museets förlag 1998, s. 54.
- 50 Kolbjørn, Ib: Ferie- og rejseliv, in: AOF (udg.): *Kulturen for Folket. En Materialesamling til Brug i Oplysningsarbejdet*. København: AOF 1938, s. 173.
- 51 Ibid, s. 171.
- 52 Ibid, s. 155.
- 53 Bertolt, Oluf: Radioen og Folket, in: AOF (udg.): *Kulturen for Folket. En Materialesamling til Brug i Oplysningsarbejdet*. København: AOF 1938, s. 115.
- 54 Ibid, s. 100.
- 55 Laursen, Thorvald: Ferieliv, in: Oluf Bertolt, Andreas Boje, Ernst J. Borup (red.): *Dansk Folkeoplysning*. København: Det danske Forlag 1950, s. 269.
- 56 Hellström, Hans: *Kultur, arbete, tid*. Stockholm: Carlsson 1994.
- 57 Sarantola-Weiss, Minna: Det sköna hemmet. Heminredning som en samhällsfråga i Finland under 1900-talet, in: Johan Söderberg og Lars Magnusson (red.): *Kultur och konsumtion i Norden 1750–1950*. Helsingfors: Finska Historiska Samfundet. 1997, s. 249.
- 58 Ibid, s. 251.
- 59 Meinander, Henrik: *Finlands historia*, bd. 4. Helsingfors: Schildts 1999, s. 302.
- 60 Hellman, Katja m. fl: Vårt 1950-tal. Texter ur en utställning, in: Laboratorium för folk och kultur (udg.): *Bulletin* 2000: 4. Helsingfors. 2000.
- 61 Seip, Anne-Lise: Science and Social Policy. The Norwegian Debate in the 1930s, in: *Scandinavian Journal of History* vol. 16 (1991), s. 30 og 32.
- 62 Lyngø, Inger Johanne: The Oslo Breakfast. An Optimal Diet in One Meal. On the Scien-

- tification of Everyday Life as Exemplified by Food, in: *Ethnologia Scandinavica* vol. 28 (1998), s. 72.
- 63 Seip, Anne-Lise: Science and Social Policy. The Norwegian Debate in the 1930s, in: *Scandinavian Journal of History* vol. 16 (1991), s. 42.
- 64 Nilsson, Jan Olof: *Alva Myrdal – en virvel i den moderna strömmen*. Stockholm og Stehag: Brutus Östlings Förlag Symposion 1994, s. 133 f.
- 65 Myrdal, Alva og Gunnar Myrdal: *Kontakt med Amerika*. København: Athenæum 1946, s. 67.
- 66 Slagstad, Rune: *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax 1998, s. 212.
- 67 Koch, Hal: *Dagen og Vejen*. København: Westermann 1942, s. 25.
- 68 Ibid, s. 27.
- 69 Berlingske Tidende 12. 9. 1945.
- 70 Kayser Nielsen, Niels: Demokrati, krop og velfærd, in: Ove Korsgaard, Bo Vestergaard Madsen og Niels Kayser Nielsen (red.): *Idræt, krop og demokrati*. København: Gad 2001.
- 71 Nordqvist, Stefan: Den historielösa historiekulturen, in: Peter Aronsson (red.): *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*. Lund: Studentlitteratur 2000.
- 72 Sørensen, Øystein: Hegemonikamp om det norske, in: Øystein Sørensen (red.): *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Gyldendal Ad Notam 1998.
- 73 Slagstad, Rune: *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax 1998, s. 203 ff.
- 74 Baldwin, Peter: *The Politics of Social Solidarity. Class Basis of the European Welfare State 1875–1975*. Cambridge: Cambridge University Press 1990.
- 75 Tim Knudsen: Tilblivelsen af den universalistiske velfærdsstat, in: Tim Knudsen (red.): *Den nordiske protestantisme og velfærdsstaten*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2000.